

Искра Лукоманова

ЗА ПРЕВОДА КАТО ПОЗНАВАТЕЛЕН РАКУРС
(ДВА ПРЕВОДА НА „ГОРСКИ ВЕНЕЦ“ ОТ
П. П. НЕГОШ НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК)

Едно от най-значителните произведения на П. П. Негош – драматично-епичната поема “Горски венец”, вижда бял свят преди 150 години във Виена. На българския читател то е представено в един превод от 1891 г.¹ в една видинска печатница, и то фрагментарно. Това е почти половин век след излизането на оригиналната творба. По-късно се появява незначителен откъс в антологията “Сръбски поети” през 1946 г.² Във в. “Изгрев”, орган на НС “Звено”, през 1947 г., на тържествата по повод 100-годишнината от публикуването на “Горски венец”, Л. Божинов пише: “Трябва да вярваме, че ще се намери добър преводач, който ще ни представи и предаде мисълта, ритъма и борбата за свобода, която Негош така пластично представя в “Горски венец”³. Такъв преводач се намира. Великолепният превод на Д. Пантелеев изцяло предоставя шедьовъра на българския читател през 1949 г.⁴ след още половин век от издаването му.

Интересът към старите преводи на поемата днес, когато е изминало още половин столетие, е продиктуван от интереса към опознаването на българския читател от онова време, от текстовете, предназначени за него. Интересно е да се проследи

неговото звучене след още петдесет години и спрямо оригиналния текст, който сам по себе си принадлежи на един значително отдалечен период от кодификацията на сръбския език.

Целта на това изложение е да се съпоставят два превода, принадлежали на различни епохи в историята на езиците, в националните култури на два съседни, близки по история, манталитет и език народи – българския и сръбския.

Излизането на първия превод е в контекста на началото на преводаческата дейност у нас, след възрожденския период, когато подтикът за такава дейност е породен от ред прагматични причини. Едната от тях е просветителството. Изданието, макар и фрагментарно като съдържание, е придружено с множество пояснения и препратки за личностите в текста, за географските реалии, исторически факти, национални обичаи, антропоними, неологизми, турцизми, синоними. В този смисъл то е любопитно и богато на информация като виждане за българската действителност, за базовите познания на българския читател, за фактите, които той възприема. Втората причина е повдигането на националния дух с подбор на историко-героична проблематика, богата на подтексти, разночетения и афоризми.

За езика на оригинала е от значение териториалната му принадлежност – това е йекавски вариант на штокавския регион, на зетско-ловченския диалект (Ивич 1994: 203–204⁵), който сам по себе си има архаично звучене от гледна точка на по-късно кодифицирания книжовен език, а поемата е изложена в класически десетостъпен стих с изключение на няколко вметнати в нея песни. Фрагментът, анализиран тук, е от десетостъпните части на поемата.

Тук е избран такъв фрагмент от поемата от с. 26–30 на посоченото издание, обозначен с (1), който е преведен и от първия преводач. Той е придружен с множество петитни пояснителни бележки под линия, които ще бъдат обект на коментар тук. Първият превод е извършен, както може и да се очаква, със средствата на стария правопис и с езиковите особености на времето. Независимо че това е изключително интересно, на тези особености тук няма да се спираме подробно,

те ще бъдат разгледани на друго място. За втория превод важно е да се посочи, че той е структуриран от преводача на отделни глави, номерирани с римски цифри, стиховете са номерирани поотделно през пет, а това графично оформление създава допълнително впечатление за яснота и мащабност — нещо, което липсва в оригинала — от с. 38–39 на посоченото издание, обозначен с (2). В оригинала (Христоматия, с. 238–239⁶) липсват и номерациите на отделните стихове, а това от своя страна натрупва ефекта от впечатлението за епичност. Това преводачът е направил с намерението да улесни читателя при ползуването на препратките към текста, приведени в края на произведението. Езикът на втория превод също издава определена архаичност и с това също е източник на данни за функционирането му преди 50 години. Тези данни се привеждат в друго изследване.

Фрагментът е графично обособен както от IV част на втория преводач, така и от речта на двама от главните герои в поемата, разговарящи на фона на хорото (хора от древногръцките трагедии). Текстът на творбата и двата превода се привеждат в тяхното оригинално графично, пунктуационно и правописно оформление. Единствено текстовете под линия от първия превод са осъвременени с оглед улесняване на прочита тук.

Още въвеждащата ремарка представлява любопитен езиков факт:

Но је мјесечна; сједе око огњевах и коло на вељем гувну поје.

Ношћ е, мјсечина, саджт̄ околу огневет̄, а хорото врѣхъ голамото гувно пае.

Ношћа е месечинна. Седят околу огньовете, а хорото пее на голямото гумно.

Авторът на първия превод не е сътворил прилагателно от думата *месец* 'луна', но дори в ремарката се е придържал към оригиналния текст, променяйки синтактичната конструкция. Любопитно е, че вторият преводач е използвал прилагателното *месечинен* вм. *лунен*, също запазвайки по този начин оригиналната конструкция. Това е постигнато от

дватамата с различни езикови средства – в първия случай с транспониране на прилагателното от оригинала в опорното му в деривационен план (еднакво с българското поради близостта на езиците) съществително, а във втория – посредством изковаване на неоприлагателно от сродно съществително (не от *месец*, а от *месечина*). В първия превод виждаме архаичния предлог *врѣх* вм. *на* в значение *върху*). Във втория превод вече е извършен книжовният преход на групата *вн* > *мн* в думата *гумно*.

Съпоставката няма да проследява всички елементи, а само онези, които заслужават внимание от гледна точка на развитието на езика, на паралелите между близкородствените езици, на промените в българския език, наблюдавани през призмата на двата превода.

чаша жучи иште чашу меда

чаша злъчна иска чаша медна (1)

двете чаши винаги се търсят (2)

В първия превод виждаме архаичната, но и днес териториално ограничена в българските диалекти форма на глагола *търся* – 'искам'. Виждаме още, че значението на прилагателното *меден* се опира на основата на лексемата *мед* (като хранителен продукт, а не като метал), днес това значение е запазено в устойчиви словосъчетания като *медена питка*, *меден месец*, *медено гласче* – без изпускане на вокала -е-, омонимията е само в м. р. ед. ч. (срв. *меден прът*, *медна тел*, *медно джезве*). Тук единствено по контекста, а в нашия случай и по оригинала, можем да преценим еднозначно, че става дума за чаша с мед.

Тъй като целта е да търсят не само чисто езиковите характеристики между оригинала и преводите, а също така и по-обхватна филологическа информация, ще отбележа, че на това място първият преводач е въвел следното пояснение под линия: "значи: никой не е видял добро, докато не е изпитал някое зло; след злото иде доброто, както след лошото време изгрява хубаво слънце. Човек на света трябва да знае и злото, и доброто, защото по-опитен става" (правописът тук, както и езикът, са осъвременени от мене). С тълкуванието на фразата

преводачът акцентира върху афористичния ѝ характер и върху необходимостта афористичността да бъде декодирана.

В следващата строфа се появява личността на бег Иван-бег, син на известния зетски владетел Стефан Църноевич от втората половина на 15 в. И двамата преводачи по различен начин са въвели личността му, като в първия превод данните фактологично преобладават, още повече че в самия текст се среща с достатъчно информация за неговите подвизи:

Жалије му војводе Уроша
но обадва да изгуби сина
Жали Иванъ брата си едничъкъ,
По го жали отъ двата си сина; (1)

Жали той за своя брат единствен:
повече за брата си той жали, (2)

Виждаме употребата на падежни форми успоредно с типична аналитична конструкция към глаголната форма (*по жали*), днес разглеждана като белег за разговорност в речта. Като в народна песен се повтаря трикратно и предшества различни фрази стихът *Жалије му војводе Уроша*. Това повторение е запазено във втория превод, но в първия преводачът е предпочел синонимни фрази. При това е пояснил под линия, че истинското име на брата от действителността не е било Урош. Във втория превод пък преводачът е пояснил в съседен фрагмент топографията на споменатата местност, където Урош е загинал. Виждаме, че отношението към предполагаемия читател у двамата преводачи е различно. Освен това последният фрагмент показва, че преводачите не се придържат към оригиналната пунктуация, но спазват стриктно десетостъпното стихосложение (петостъпен хорей, срв. Речник 1973 : 1053⁷).

Следващите пояснения на първия преводач към текста се отнасят за стиховете:

На юнака често му се иска
Да размле небето съсъ грасъкъ.

Пояснението представлява тълкуване на стиховете: “Бог му помага да се развесели, като му дава нова сила и щастие

да преодолее над враговете си". Във втория превод текстът е следният:

На юнака му се иска с грохот
ведрото небе да се засмее. (2)

В следващия стих се срещаме с много разлики, главно в първия превод:

Среѓа се је стара пробудила!
у Каруче на крају Црнице
од петнајест хиљадах Тураках
не пустише жива ни једнога,

Пѣкѣ честѣта му стара проработи
Вѣвѣ Стрѣмница, околу Каруче.
Отѣ петнајси хиљади поганци,
Ни един се дома не завѣрнѣ. (1)

Щастието старо се пробуди!
При Каручи, там накрај Црѣмница,
от петнајсет хиљади неверни,
ни едничѣк жив не бе пропузнат. (2)

Във втория превод след фрагмента е пояснено разположението на село Каручи, там, където Иван-бег отмъщава за брат си, а в първия превод тази информация е поднесена още при коментара за щастието на юнака. В него топонимът *Црница* е предаден както във втория превод, а впоследствие, както може да се види, той се трансформира в съвсем различно име. В последния цитиран фрагмент е под въпрос подмяната на лексемата *щастие* с *чест*, това е възможно единствено по метонимни причини, още повече че целият контекст е свързан с щастието (т. е. разбирането на оригиналния текст е едностранно) и няма нито ритмични, нито смислови пречки.

И двамата преводачи са предали *Турците* от оригинала с генерализиращи евфемизми: *поганци* (1) и *неверни* (2). Първият превод е представил тук по-образно ситуацията, преразказал я е, а вторият се придържа към оригинала.

и данас је побјено мраморје
дивне славе Црнојевић — кнеза.

И днеска сж знакове забити
За славата на кнези Църноевич! (1)

Днес стърчат там мрамори побити
Славата на княз Църноевича! (2)

Мраморът от оригиналната творба е присъщ на турските погребални обичаи, затова предаването му в превода е от изключителна важност и поясняването от преводача във втория превод е ако не наложително, то съществено за съдържанието на творбата. Затова подмяната му със *знакове* в първия превод е неоправдана. Любопитното е, че ако мраморът е сигнал за турски гроб, сигналят представлява своеобразен знак и в този смисъл преводачът е използвал значително по-общото понятие в случая, а това би могло да бъде единственото обяснение за преводаческата несполука тук.

Тълкуванията в първия превод са твърде много. Следващите строфи:

Без муке се пјесна не испоја
Безъ мжки се пјсен не е пала, (1)
С лекота не се изпява песен, (2)

се обясняват на читателя: само юнаците заслужават да им се пеят песни.

Тълкувания има и във втория превод, но те не са многобройни, а освен това са уместни, защото насочват вниманието на читателя към даден детайл от текста — афористичен, лаконичен и съществен, напр.

Храбростта е страшен цар на злото,
срв. под линия: “храбростта побеждава всяко зло, всяко насилие и вдъхновява за подвизи бъдещите бранители на свободата” (с. 127).

Тълкуванието е сред основните характеристики на по-стария превод — както в експлицирането под линия, така и в начина на превод, когато се детайлизира преводният текст или се използва друг преводачески похват — генерализацията,

за внушаване на идеята на автора така, както е разбрана от преводача, напр.

Вук на овцу своје право има
е преведено:

Вълкъ овцата счита свое право (1)

и допълнително е интерпретирано под линия: “силният счита слабия за свое право” (с. 29), докато във втория превод този фрагмент звучи така:

На вълкът овцата е подвластна (2)

По-нататък *жрец Европа* е преведен с *Жрец Европски* (1) и с по-близкото до съвременния ни език *жрецът на Европа* (2), придружено от коментар във (2), докато в първия превод коментарът е чак след края на фрагмента, съдържащ опозициите *Европа-Азия; боздуган-кръст; луна-кръст* и описващ противопоставянето на християнството и мюсюлманството във вид на символни ситуации.

Единственото относително покриване на двата превода е в два стиха от разглеждания фрагмент, където и съвпадението с оригинала е най-голямо:

Дивни жертве видим на гомиле
пред олтар м цркве и племена,

Дивни жъртви виждамъ на грамада
Прадъ олтаря на храма народенъ. (1)

Дивни жъртви виждам на грамади,
пред олтаря божи и народен. (2)

Проблемът за буквализма при превода е поставян неведнъж – критерий за негативния характер на буквалистския превод е неестественото звучене на преводния текст⁸. Когато не наблюдаваме отклонения от интуицията ни за нашия език, имаме работа с явлението практическа еквивалентност между оригинала и превода.

Последните строфи от наблюдавания тук фрагмент са намалени в първия превод с една, пропусната е строфата:

нека буде што бити не може,
предадено в (2) с

Нека невъзможното се сбъдне:

Пропускането на строфата в (1) е съществено, тъй като в следващата строфа не само се явява разночетен на преводача, но освен това под линия той е пояснил своето виждане:

нек ад прождре, покоси сатана,

черен ад да ни погълне всички (2),

а в (1):

Нека ада сатана погълне!

Бележка: “Нека Турците и да ни изстребят”. Това вече съвсем измества смисъла на оригиналния текст. Във втория превод този фрагмент е преосмислен по друг начин. Всъщност, струва ми се, че без тази бележка в превод (1) смисълът на оригинала е съхранен независимо от словоредните и флективни колебания на имената във фразата, независимо от пропуска на предходната строфа.

Единият извод, който произтича от този анализ, е, че авторът на втория превод е работил с голяма вероятност напълно независимо от първия – съпадения почти напълно липсват.

Дистанцията между преводите (1891 – 1949), оригиналният текст (1847) и днешният език също представлява интерес за изследвача на езика. Обикновено езиковите процеси се изследват по оригинални български текстове. Изучаването на преводните текстове ще ни даде например множество и по-разнообразна информация, че дума като *сръща* се е появявала синонимно със *свижданье*, че *сердаръ* е персийска дума и означава старейшина, кмет, а Сульо е умалително име, деривирано от Сюлейман. Представени са различни интерпретации на един и същи текст с голяма времева дистанция, но това е дистанция в протеклите междуременно езикови, културни и дори икономически процеси. Те именно представляват интерес днес, когато проследяваме континуитета в културното ни развитие.

В този смисъл важноста при анализа на този тип преводи (на по-старите преводи в литературата ни) е в разглеждането им заедно с препратките под линия и в проследяването на тези пояснения като част от основния текст с елементи на интерпретация. Те съдържат многопластова

информация за съвременния изследвач, за познанията, интересите и манталитета на тогавашния читател така, както го вижда преводачът. Тук това бе отчасти направено по-скоро като експеримент. Тематиката и обхватът на проблемите, които се откриват в бележките на преводачите, се оказаха много по-широки от предполагаемите. Затова ще бъдат изследвани по-задълбочено и изцяло в следващо проучване.

БЕЛЕЖКИ

¹ П. П. Негош. Извлечение из "Горский венец". Прев. П. Иванов, Видин, печ. Г. Х. Тошев, 1891.

² Србски поети, съставител И. Леков, предг. Е. Георгиев, С., 1946.

³ Бугарски преглед, г. I, бр. 13, 16 јуна, 1947, с. 6 (НБКМ Б 1827).

⁴ П. П. Негош. Горски венец, Прев., предговор и бележки Д. Пантелеев, С., 1949.

⁵ П. Ивић. Српскохрватски дијалекти, III, Нови Сад, 1994.

⁶ Хрестоматија српске књижевности, Београд, 1988.

⁷ Речник на литературните термини, авт. кол., С., 1973.

⁸ Л. Любенов. Мисли за превода на поезијата. – В: Изкуството на превода, сб., С., Т. 3 – 1978, с. 128–143.